CRISTIAN MIHAIL

MODIFICĂRI SEMANTICE ÎN LEXICUL LATIN AL ROMÂNEI SUB INFLUENȚA MEDIULUI MILITAR (VI)

1. În continuarea articolelor noastre anterioare[1], vom prezenta încă un caz de modificare semantică în limbajul de grup al armatei Daciei (şi, apoi, a Dunării) şi/sau al bărbaţilor obştilor daco-romane, care au luptat împotriva invaziilor barbare.

Astfel, dr. *şes* continuă lat. *sĕssus* (EWR, 1586; DER, 7709; TILR, II, p. 143; DEX), care este derivat de la lat. *sĕdĕre* „a şedea" (DEL, p. 609). Provenienţa dr. *şes* din alb. *šeš*, menţionată în REW (7882), este considerată ca lipsită de argumente de către A. Graur (*Corréctions*, p. 36) şi Alejandro Ciorănescu (DER, 7709). Prin analizele noastre, vom confirma aceste ultime opinii.

Lat. *sĕssus* semnifică „şedere", „şezut" şi „loc de şedere", ca în sintagma *locus sessui* „loc de şezut" (L. Apuleius, 125-170; ThLL; Guţu, DLR: „faptul de a se aşeza"), şi dezvoltă acest sens, precum: *sessibulum, -i* şi *sessorium, -ii* „scaun"; *sessilis* (adj.) „pe care se poate şedea", *sessor*, *-oris* „persoana care şade"; *sessio, -onis* „(loc) de şedere", „oprire pentru şedere"; *sessito, -are* „a şedea obişnuit" etc. (DEL, p. 610; Guţu, DLR).

Dr. *şes* (subst.) are sensul „întindere vastă de pământ, fără diferenţe (mari) de nivel, situată la mică altitudine; câmpie; suprafaţă plană de pământ situată într-o depresiune" (DEX). Este evident că „şederea"/„locul de şezut" a devenit „loc plan"/„şes", în mintea şi limbajul soldaţilor unităţilor armatei romane, care căutau să-şi amplaseze corturile (tabăra) într-un loc prielnic, de bună şedere. Metonimia „(loc de) şedere" – „loc plan" nu a apărut în limbile romanice occidentale şi nici în dialectul aromân, deoarece în ariile acestora nu au existat frecvente deplasări de luptători armaţi autohtoni, care să se întindă chiar pe secole, ca în cazul populaţiei romanizate carpato-dunărene. În vestul Romaniei, repetate valuri de barbari nu doar au luptat să treacă, ci au cucerit şi au „pacificat", statalizându-se, iar în aria Munţilor Pindului, „liniştea" relativă a condus la uitarea nu numai a metonimiei militare, ci şi chiar a lat. *sĕssus*.

[1] Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin al românei sub influenţa mediului militar*, (I), în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 21-31; (II), în DR, s.n., I, 1994–1995, nr. 1–2, p. 313-319; (III), în DR, s.n., II, 1996–1997, nr. 1–2, p. 325-332; (IV), în DR, s.n., III–IV, 1998–1999, nr. 1–2, p. 213-216; (V), în DR, s.n., IX–X, 2004–2005, p. 191-197.

DACOROMANIA, serie nouă, XI–XII, 2006–2007, Cluj-Napoca, p. 107-110

Astfel, continuatorii occidentali ai lat. *sĕssus* au rămas la sensul clasic al acestuia, „şedere”, „şezut”, precum: v. it. *sesso*, v. fr. *ses* etc. (REW, 7882), modificându-se semantic, cel mult, la „gaură a şezutului” („anus”), ca în cazul port. *sesso* (NDELP).

În limbile neolatine occidentale, pentru sensul „şes”, sunt prezente continuări ale unor cuvinte clasice sau înlocuiri populare ale acestora, toate fără legături cu mediul luptelor armate, precum: lat. *planitie(m)*, în port. *planicie* (NDELP); lat. *plan* (care a eliminat lat. *planus*), în fr. fem. *plaine* (care a înlocuit fr. masc. *plain*) (DEHF, p. 586); sp. *llano* şi (fem.) *llanura*, *planus* „plan” (> *plano*; livresc) (DCELC, III, p. 156) şi it. *pianura*, lat. mediev. **planura* şi it. *piano*, lat. *planum* (DEI, IV, 2896 şi, respectiv, 2894).

2. Extinzând aria tematică la care se referă titlul articolului, vom arăta că unele cuvinte latine sunt păstrate numai în română (cu sensul lor clasic), datorită apartenenţei lor la limbajul de grup armat roman şi/sau daco-roman, ca în exemplele lat. *incĭpĕre* şi *sŭbāla*.

2.1. Dr. *a începe* este moştenit din lat. *incĭpĕre* „a începe” (EWR, 812; CDDE, 843; DA; REW, 4353; DER, 4375 ş.a.).

Opinăm că lat. *incĭpĕre* a fost continuat în română (ar. *nţep*), deoarece era utilizat obişnuit în armata romană, în formulări precum: *incĭpĕre proelium* (Caius Sallustius Crispus, sec. I î. Chr.) „a începe lupta”; *inceptam appugnationem relinguere* (C. Iulius Caesar, 100–44 î. Chr.) „a părăsi asediul început” şi *fossas implere inciput* (Caesar) „încep să umple şanţurile” (ThLL; Guţu, DLR).

Lat. *incĭpĕre* este un compus al lat. *capere* (DEL, p. 96), a cărui amplă structură semantică includea frecvente semnificaţii militare, precum: *I.1.a.* „a lua”, în *capere arma* (P. Vergilius Maro, 70–19 î. Chr.) „a lua armele”; *b.* (despre un loc) „a ocupa”, în *capere montem* (Caesar) „a ocupa muntele” şi *capere locum editum* (Caesar) „a ocupa un loc înalt”; *c.* „a ajunge” (undeva), în *duae naves portum capere non potuerunt* (Caesar) „două corăbii n-au putut ajunge în port”; *2.* (fig.) în *capere fugam* (Caesar) „a o lua la fugă”; *II.* „a alege (un loc)” *capere locum castris idoneum* (Caesar) „a alege un loc potrivit pentru tabără”; *III.1.* „a captura”, în *capere oppidum* (Caius Sallustius Crispus, sec. I î. Chr.) „a cuceri cetatea”; (*captus, -i* = prizonier); *2.* (fig.) „a cuprinde”, în *hostes admiratio cepit* (Titus Livius, 59 î. Chr., – 17) „pe duşmani i-a cuprins uimirea”; *IV.* „a obţine”, în *capere stipendium ex iure belli* (Caesar) „a lua tribut după dreptul războiului” etc. (ThLL; Guţu, DLR). Este firesc ca şi compusul *incĭpĕre* să fi apărut într-un asemenea mediu şi să aibă (după cum s-a văzut mai sus) utilizări în limbajul militar.

În limbile romanice occidentale, sensul „a începe” este purtat de formaţii care nu au niciun fel de legătură cu mediul militar, precum: *a*) lat. **comĭnĭtiare* (< *initium* „început”; DEHF, p. 168), în fr. *commencer*, it. *(in)cominciare*, prov. *comesar* (> v. sp., v. pg. *començar*), cat. *comensar* (> sp. *comenzar*) (REW, 2079; DCELC, I, p. 868; DEI); *b*) lat. **principĭare* (< lat. *principium* „început”, DEI), în sp., pg. *principiar* (NDELP), it. *principiare* (cf. v. fr. *principier*; DEI) şi *c*) lat. pop.

ĭntamĭnare „a murdări”, „a păta”, în v. fr. *entamer* (> v. it. *intamare*), prin prov. *entamar* „a începe să taie” (REW, 4478)[2].

Al. Rosetti (ILR, I, p. 168) consideră că lat. *incĭpĕre* este continuat numai în română, dar în TILR (II, p. 160) şi în REW (4353) mai este menţionat dial. grison. *anceiver*, cu acelaşi etimon. Este, însă, foarte posibil ca lat. *incĭpĕre* să fi fost transplantat de un grup de veterani din armatele Daciei şi ale Dunării, colonizaţi sau reveniţi la casele lor, în această zonă retoromană, după cei 25 de ani de serviciu militar.

2.2. Dr. *subs(u)oară*, *su(pt)suoară*, *subţioară* – ar. *(sum)soară*, mr. *(suptă)soară* – este conservat din lat. s*ŭbāla* (compus al lat. *āla* „aripă”), care avea sensul „subsuoară” (EWR, 1667; REW, 8346; DER, 8304 ş.a.).

Lat. s*ŭbāla* a fost continuat numai în română (ILR, I, p. 171). Opinăm că această situaţie se datorează utilizării acestui cuvânt, frecvent, în grupul luptătorilor romani şi/sau daco-romani, fiind legat de termenul militar lat. *subālāre, -is* „curea în bandulieră” (Guţu, DLR), de care se prinde sabia. Din limbajul de grup militar, lat. s*ŭbāla* a intrat în latina dunăreană/româna comună.

În idiomurile neolatine vestice, pentru sensul „subţioară”, circulă continuatori ai lat. cl. *axilla* „subsuoară” (diminutiv al lat. *āla*) şi ai formelor (pop.) **axella* şi (tard.) *ascella*, precum: prov. *aisela*, cat. *axella*, sp. *islilla* şi *aslilla*, pg. *axila*, it. *ascella* (REW, 842; DEHF; NDELP; DEI), uneori cu alte sensuri decât cel etimologic (dar apropiate acestuia), ca sp. *axila* „unghiul dintre trunchiul unui copac şi o ramură sau alta a sa” (DCELC).

Sp. şi pg. *sobaco* („subsuoară”) „au o origine incertă” (DCELC). Aceasta ar putea fi pusă fie în legătură cu gascon. *souala* – care ar urma lat. s*ŭbāla* (DCELC) –, fie pe seama compusului *sob* + *anco* (NDELP)[3]. Oricum, nu se constată conservarea unor cuvinte sau modificări semantice de *sermo castrensis*.

Gascon. *souala* din lat. s*ŭbāla* s-ar putea explica prin (re)venirea în această zonă dialectală a unor veterani din legiunile Daciei sau ale Dunării, care au adus cu ei acest cuvânt uzual în est, ceea ce argumentează validarea aserţiunii rosettiene (ILR, I, p. 171) privind conservarea numai în română (ca idiom romanic principal) a lat. s*ŭbāla*.

3. În concluzie, se poate considera că s-au prezentat suficiente argumente pentru a se admite că mediul rezistenţei armate seculare (daco-)romane este responsabil atât de modificarea semantică a lat. *sĕssus* „(loc de) şedere” în dr. *şes* „câmpie”, cât şi pentru păstrarea lat. *incĭpĕre* şi s*ŭbāla* – ca formă şi sens – în rom. *a începe* şi *subsuoară*.

Ceea ce, adăugând şi celelalte cuvinte militare vechi (vezi nota 1), prezintă importanţă atât *lingvistică* – deoarece contribuie la înţelegerea particularizării

[2] Fr. *débuter* „a începe” este derivat de la fr. *but* „scop”, provenit din franc. **būt* „buştean”, „buturugă” (< scand.) (DEHF, p. 108). Şi în acest caz (din substratul limbii franceze), se constată absenţa cuvintelor sau modificărilor semantice datorate mediului militar.

[3] Sp. (marin.) *ancón* „golf mic” ar asigura compusului *sob+anco* semnificaţia „sub golfuleţ”. Această explicaţie ne aparţine, căci în NDELP compusul nu este desluşit.

românei (şi) prin limbaj militar de *limes* –, cât şi *istorică* – evidenţiindu-se existenţa unui grup lingvistic de luptători (predominant în societatea carpato-dunăreană), care a asigurat continuitatea daco-romanilor pe locurile lor de baştină, prin rezistenţă armată la atacurile seculare ale barbarilor[4].

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elemente latine (A–Putea)*, Bucureşti, 1907–1914.
DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913 şi urm..
DCELC = I. Corominas, *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1954–1957.
DEHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Paris, Larousse, 1996.
DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florenţa, 1950–1957.
DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1960.
DER = Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958–1966.
DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1984.
EWR = S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
Graur, *Corréctions* = A. Graur, *Corréctions roumaines au REW*, Paris – Bucureşti, 1937.
Guţu, DLR = G. Guţu, *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, 1983.
ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române,* I. *Limba latină*, Bucureşti, 1983.
NDELP = R. Fontinha, *Novo diccionario etimológico de la lengua portuguesa*, Porto, f.a.
REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Ediţia a III-a, Heidelberg, 1935.
ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig,1900 şi urm.
TILR = Academia Română, *Istoria limbii române,* vol. II, Bucureşti, 1969.

SEMANTIC MODIFICATIONS OF THE LATIN VOCABULARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE UNDER THE INFLUENCE OF THE MILITARY ENVIRONMENT
(*Abstract*)

According to the title, the author presents the metonymy of the dr. *şes* “plain place, fields” – lat. *sĕssus* “place to stay” created as a result of the Roman soldiers looking for suitable places for camping. The author considers that the Romanian *a începe* from the Latin or *subsuoară* from the Latin *sŭbala* (which were continued only in Romanina) appeared as the result of the same *limes* language. These new facts contribute to the specific features the Romanian has, as compared to the area of the other Romance languages regarding the ancestral military language (continued in Romanian) and it illustrates the long military resistance (almost two millenniums) of the natives to the attacks of the barbarian tribes.

Bucureşti, str. Dr. Iacob Felix nr. 61, ap. 41

[4] A se vedea articolele anterioare, citate *supra,* sub nota 1.